

GEEN WOORDEN MAAR DADEN

Beknopte geschiedenis van het terrorisme

Harry van den Bouwhuijsen¹

ABSTRACT – Terrorism, the subject discussed in this special issue, is not a recent phenomenon. It has a long and very complex history and underwent many transformations in the course of time. In this article the many-faceted history of modern terrorism from the 1880s till today is described as the history of four, partly overlapping, waves: (1) the anarchistic wave, (2) the anti-colonial wave, (3) the bipolar wave (4) the global wave. Each wave is characterised against the background of the political infrastructure which terrorists at a particular moment in time tried to influence, modify or destroy.

Terrorisme is geen modern verschijnsel. Het heeft een lange, complexe geschiedenis die op zijn minst teruggaat tot de eerste eeuw van de westerse jaartelling.² In dit beknopte artikel, dat bedoeld is om het verschijnsel terrorisme in een historische context te plaatsen, is het uiteraard ondoenlijk om die complexe geschiedenis zelfs maar bij benadering recht te doen. Ook voor de geschiedenis van het moderne terrorisme (de periode van 1880 tot heden) is dat in dit bestek niet mogelijk. Voor meer dan een schets is hier geen plaats. Maar in een tijd waarin discussies over terrorisme zich vaak in een historisch vacuüm lijken af te spelen, is zelfs een schets nuttig als het er om gaat dit verschijnsel in een historische context te plaatsen en daarmee een dimensie te belichten zonder welke een goed begrip ervan onmogelijk is.

1. Terreur, *wiens* terreur?

Het moderne concept *terreur* zoals wij dat vandaag de dag gebruiken dateert uit de periode van de Franse Revolutie. In de jaren 1793 -94 stond de Revolutie onder zware druk van zowel binnen- als buitenlandse tegenstanders. In die situatie was terreur een methode met behulp waarvan de revolutionaire leiding van dat moment onder leiding van Robespierre de verworvenheden van de Revolutie wilde veiligstellen. Robespierre,

¹ Dr. Harry van den Bouwhuijsen is historicus en cultureel antropoloog. Hij is als postdoctoraal medewerker verbonden aan de Vakgroep Wijsbegeerte en Moraalwetenschap van de Universiteit Gent. De auteur dankt (in alfabetische volgorde) Georg Horeweg, Karel Philipsen, Awee Prins en Alderik Visser voor hun kritische kanttekeningen bij eerdere versies van dit stuk.

² In de eerste eeuw voerden Joodse zeloten en *sicarii* ('dolkmannen') terroristische campagnes tegen Romeinen en tegen collaborerende of gehelleniseerde Joden. In het Midden-Oosten opereerden gedurende acht eeuwen de Shiitische *Nizari*, beter bekend onder de naam Assasijnen, die ijverden voor een gezuiverde Islam. (Bloom, 2005, hoofdstuk 2; Rapoport, 1984) De acties van Assasijnen hadden *de facto* het karakter van zelfmoordaanslagen, omdat het onder hen als oneerful gold om te trachten te ontkomen. (Lewis, 1987: 127) Al de genoemde groepen pleegden hun aanvallen bij voorkeur op religieuze feestdagen, op plaatsen waar veel mensen bijeen waren, zodat het schrikeffect maximaal was.

de Onkreukbare, wenste – waar nodig door middel van een Schrikbewind – een regime te vestigen en te handhaven dat, opmerkelijk genoeg, gebaseerd was op deugd. “*Wij willen*”, zei hij in een toespraak tot de Nationale Conventie, “*de wensen van de natuur vervullen, het lot van de mensheid voleindigen, de beloften van de filosofie inlossen*”. Terreur – een woord dat in deze context een positieve connotatie heeft – was volgens hem en zijn radicale medestanders een geëigende methode om dit hoge doel te bereiken. Robespierre:

*Indien de kracht van een regering in vredetijd is gelegen in de deugd, dan is zij in tijden van revolutie zowel in de deugd als in de terreur gelegen: de deugd zonder welke de terreur rampzalig is, de terreur zonder welke de deugd machteloos is. De terreur is tenslotte niets anders dan de onmiddellijke, strenge en onbuigzame rechtvaardigheid; zij is dus een uitvloeisel van de deugd (...).*³

De passage is onthullend omdat zij duidelijk maakt dat het begrip terreur zijn carrière in de moderne westerse geschiedenis begon in de betekenis van staatsterreur. Het gaat hier om meer dan de triviale constatering dat een staat geweld tegen zijn burgers als middel kan inzetten. De ontwikkelingen tijdens de Franse Revolutie tonen het pijnlijke beeld van de geboorte van de Franse Republiek uit terreur. Pijnlijk omdat het herinnert aan iets wat burgers van moderne democratieën liever verdringen: dat de ordelijke samenleving van heden gebaseerd is op het geweld van gisteren. (Eagleton, 2005) In de loop van het gewelddadige proces van de instelling van *law and order* monopoliseert de staat het geweld en biedt zijn burgers bescherming aan in ruil voor het opgeven van hun recht op privé-gebruik van geweld. Deze instelling van *law and order* is tevens de vastlegging van een discursieve orde, waarbinnen voortaan zal worden gedefinieerd wie terrorist is en wie soldaat, wie geoorloofde strijdmiddelen gebruikt en wie ongeoorloofde. Vanuit deze discursieve orde kan in onze tijd de Amerikaanse overheid terreur definiëren als “*premeditated, politically motivated violence perpetrated against non-combatant targets by subnational groups or clandestine agents*”. (klemtoon toegevoegd)⁴ Terroristen, zo gaat de definitie verder, streven ernaar “*to subvert the rule of law and effect change through violence and fear*”.⁵ Aangezien geweld tegen burgers volgens deze officiële definitie alleen terrorisme heet als dat wordt uitgevoerd door ‘subnationale groepen of clandestiene agenten’⁶ vallen de bombardementen op Guernica, Rotterdam, Coventry, Dresden, Hiroshima of Nagasaki – maar ook de executie van duizenden vermeende contra-revolutionairen door het Franse Schrikbewind – daarbuiten.⁷ Ook Amerika’s in Iraq toegepaste strategie van *shock and awe* – een term die een keurige Engelse vertaling biedt van het woord terreur – valt daar niet onder, omdat het hier een door de overheid goedgekeurde militaire strategie betreft, die gericht is op het

³ www.fordham.edu/halsall/mod/robspierre-terror.html

⁴ Het gebruik van het woord *perpetrated* in plaats van *carried out* ‘ver-taalt’ het officiële anathema. (Townshend, 2002: 7)

⁵ www.whitehouse.gov/news/releases/2003/02/counter_terrorism/counter_terrorism_strategy.pdf.

⁶ We zouden daar, om ook wereldwijd opererende organisaties als Al Qaeda binnen deze definitie te krijgen, *supra-nationale groepen* aan moeten toevoegen.

⁷ Het betreft hier een omstreden punt. Voor Jessica Stern (2001: 14) vallen de hier genoemde gevallen wel degelijk onder terroristische acties uitgevoerd door staten. Voor Bruce Hoffman (1998: 25) vallen dergelijke acties onder het begrip ‘terreur’ dat hij wil onderscheiden van ‘terrorisme’, een term die hij reserveert voor geweld door non-statelijke actoren. Een dergelijk onderscheid maakt ook Khilnani (1993).

verlammen van de wil van de vijand in tijd van oorlog.⁸ Toch blijven er altijd groepen die de vigerende discursieve orde aanvechten en daardoor de staat dwingen de arbitraire en gewelddadige oorsprong van die orde in herinnering te brengen. Toen Andreas Baader tijdens het proces tegen de kopstukken van de RAF in 1975 *Generalbundesanwalt* Siegfried Buback (die kort voor de uitspraak door de RAF werd doodgeschoten) een terrorist noemde, *der Terrorist Buback*, schakelde de voorzitter Baaders microfoon uit. Waarop Ulrike Meinhof door de zaal riep:

Terrorismus ist die Zerstörung von Versorgungseinrichtungen, also Deichen, Wasserwerken, Krankenhäusern, Kraftwerken. Eben alles das, worauf die amerikanischen Bombenangriffe gegen Nordvietnam seit 1965 systematisch abzielten. (...) Die Aktionen der Stadtguerilla richten sich nie (...) gegen das Volk. (...) Die Stadtguerilla bekämpft den Terrorismus des Staats.
(Aust, 1985: 349-350)

De voorzitter ontnam ook haar het woord. “*Sie sind der Herr der Mikrophone, das mag ja sein. Aber der Herr des Verfahrens sinds sie deswegen noch lange nicht*”, was het geschreeuwde antwoord van Baader. Waarop de voorzitter, als vertegenwoordiger van de discursieve orde die door de Duitse staat wordt voorondersteld, Baader, Ensslin en Meinhof uit de rechtszaal liet verwijderen.⁹

Terug naar Robespierre. Het einde van diens Schrikbewind markeerde ook het einde van terreur als middel in dienst van een abstracte en universele deugd. In de negentiende eeuw zou het besef vooropstaan dat deugd, rechtvaardigheid, waarheid en rede geen abstracties zijn die boven de geschiedenis zweven en die door ‘de algemene wil’, wanneer deze zich maar laat leiden door de rede, in een deugdzaam staat kunnen worden vertaald. Waarden, zo leerde deze eeuw die het historisme ontdekte, moeten gestalte krijgen in een historisch proces, dat zelf niet door bovenhistorische waarden geleid of beoordeeld kan worden. (Camus, 1973: 111) Dat verplaatste de vraag wat rechtvaardig of redelijk is naar het historische toneel van strijdige opvattingen en belangen. Binnen deze context werd terreur een geprivatiseerd politiek wapen waarvan talloze belangengroepen zich hebben bediend, vooral via aantasting van het vermogen van de staat om de veiligheid van zijn burgers te garanderen. Om de complexe geschiedenis van het gebruik van dit wapen althans op een eerste, schetsmatige manier te ordenen, zal ik in deze geschiedenis een onderscheid maken tussen tussen vier golfbewegingen: (1) de anarchistische golf, (2) de antikoloniale golf, (3) de bipolaire golf en (4) de mondiale golf. Met uitzondering van de eerste golf, die een min of meer aanwijsbaar begin (jaren 1880) en een duidelijk einde heeft (1914), zijn de overige golven niet duidelijk in tijd of karakter van elkaar afgrensbaar. Als meer dan een hulpmiddel om het complexe materiaal te ordenen is deze indeling dan ook niet bedoeld, maar zonder een dergelijke kunstgreep krijgt men anekdotiek, geen geschiedenis.

⁸ “*You also take the city down. By that I mean you get rid of their power, water. In two, three, four, five days they are physically, emotionally and psychologically exhausted*”, vertelde Harlan Ullman één van de architecten van *shock and awe* aan CBS-verslaggever David Martin.
Zie: www.cbsnews.com/stories/2003/01/24/eveningnews/main537928.shtml.

⁹ Een internationaal *analogon* is de weigering van Syrië om de Amerikaans-Britse definitie te accepteren die het Arabische gewapende verzet tegen Israël als *terroristisch* karakteriseert. (Townshend, 2002: 5) In 2002 verklaarden de al-Aqsa brigades overigens ironisch er trots op te zijn een terroristische organisatie te worden genoemd door ‘s werelds grootste terrorist: de regering van de VS. (Townshend, 2002: 24)

2.1. De anarchistische golf (plm. 1880 – 1914)

In de tweede helft van de negentiende eeuw vonden in Europa grote sociaal-economische en politieke veranderingen plaats. Industrialisatie, urbanisatie, centralisatie van de staat, bureaucratisering en groei van sociale bewegingen zijn daarvan de meest in het oog springende. In Rusland werd in 1861 de lijfeigenschap afgeschaft en werd een begin gemaakt met de landhervorming. In deze maalstroom probeerden anarchisten, socialisten en communisten antwoorden te vinden op de vraag welke sociaal-economische en/of politieke hervormingen een eind zouden kunnen maken aan uitbuiting en onderdrukking, verschijnselen die volgens hen intrinsiek met de genoemde veranderingen verbonden waren. Maar zij twistten over de vraag of het bestaande systeem zodanig hervormd kon worden dat uitbuiting en onderdrukking uitgebannen werden, of dat het systeem zo volledig verziekt was dat alleen omverwerping ervan een oplossing kon brengen. Hoe hartgrondig anarchisten vaak ook met elkaar van mening verschilden, zij waren het er in elk geval over eens dat het bestaande systeem – zowel het sociaal-economische als het politieke – irreparabel was en dus moest verdwijnen. Maar op welke wijze moest het systeem ontmanteld worden? Joseph Conrad geeft in zijn roman *The Secret Agent* (1907) een haarscherpe typering van de gewelddadige ‘propaganda van de daad’ door middel waarvan een betrekkelijk klein aantal vastberaden en beeldbepalende anarchisten het systeem letterlijk wilde opblazen. Verloc, de geheim agent in kwestie, krijgt van zijn opdrachtgever op de Russische ambassade opdracht een bomaanslag te plegen op de sterrenwacht in Greenwich, symbool van de wetenschap waarvan de negentiende-eeuwse bourgeoisie haar heil verwachtte. Deze aanslag op een symbool, zo redeneert zijn opdrachtgever, moet om effectief te zijn een daad zijn “van vernietigende wreedheid, zo absurd dat ze onbegrijpelijk, onverklaarbaar, haast ondenkbaar is; krankzinnig in feite”.¹⁰

*Een bomaanslag moet, om de openbare mening enigszins te beïnvloeden (...) puur verwoestend zijn. (...) Jullie anarchisten zouden duidelijk moeten maken dat jullie absoluut vastbesloten zijn het hele maatschappelijke bestel weg te vagen. Maar hoe hamer je dat ontstellend belachelijke besef zo duidelijk in de koppen van de middenklasse dat er geen misverstand meer mogelijk is? Dáár gaat het om.*¹¹

Conrad is hier, als zo vaak, verrassend *to the point*. Het zijn precies deze elementen die we aantreffen in de verdedigingen die anarchisten van uiteenlopend pluimage – van de hoffelijke prins Peter Kropotkin tot Johannes Most, schrijver van *Philosophy of the Bomb* – van het gebruik van geweld als vorm van propaganda van de daad hebben gegeven. In essentie komt hun argumentatie neer op de volgende punten:

- gewelddaden brengen een politieke boodschap onder de aandacht van het uitgebuitede volk (het gaat bij deze gewelddaden primair om het psychologische effect, niet om de kwantitatieve verwoesting);
- door middel van deze shocktherapie roepen zij het uitgebuitede volk wakker uit zijn lethargische slaap en brengen het tot politiek bewustzijn;

¹⁰ Conrad, *De geheim agent*: 37. Conrads roman is gebaseerd op een anarchistische bomaanslag op het observatorium in Greenwich die plaatsvond in 1894.

¹¹ Conrad, *De geheim agent*: 36.

- tegelijkertijd dwingen zij de staat zijn ware aard te tonen in een neerwaartse spiraal van terreur en contraterreur;
- uiteindelijk zal het tot politiek bewustzijn gekomen, geradicaliseerde volk het gezag van de aldus ontmaskerde staat van zich afschudden, de kant van de anarchisten kiezen en samen met hen de onderdrukkende orde omverwerpen. (Townsend, 2002: 13)

En daarna? Het is opnieuw een romancier die er in geslaagd is de kern van het anarchistische antwoord op die vraag pregnant weer te geven. “*We are going to pull everything down*”, zegt Alice, hoofdfiguur van Doris Lessings *The Good Terrorist* (1984). “*All of it. This shitty rubbish we live in. It’s all coming down. And then you’ll see.*” Het ultieme optimisme achter de propaganda van de daad, het bijna mystieke geloof in de zuiverende en transformerende kracht van het geweld en de onwankelbare overtuiging dat wanneer de onderdrukkende structuren eenmaal zijn opgeblazen, mensen vanzelf, op vrijwillige basis, in een vrije maatschappij samenwerkingsverbanden zullen aangaan, wordt in die laatste vijf woorden uitgedrukt.

2.2. *Propaganda van de daad*

Oorspronkelijk verwees de term ‘propaganda van de daad’ naar revolutionaire acties waarbij groepen boeren en arbeiders zich meester maakten van productiemiddelen en op die wijze aan het volk lieten zien wat socialisme en communisme in de praktijk inhielden. Daden, zo had Bakoenin geschreven, zijn de krachtigste vorm van propaganda en Kropotkin had daar aan toegevoegd dat één enkele daad in een paar dagen meer invloed kon uitoefenen dan duizend pamfletten. Dat gold te meer omdat een groot deel van de onderklasse waarin de anarchisten het revolutionaire vuur hoopten te ontsteken niet of nauwelijks kon lezen.

Een eerste demonstratie van deze daadkrachtige propagandavorm gaven een dertigtal Italiaanse anarchisten toen zij, onder leiding van Enrico Malatesta, in april 1877 de gemeentelijke archieven van een Italiaans bergdorpje verbrandden en de inhoud van de gemeentekas onder de dorpelingen verdeelden. De boeren, inclusief hun priesters, verwelkomden de anarchisten hartelijk maar waren toen het er op aan kwam – het eeuwige probleem van de anarchisten – niet bereid om zich bij deze radicalen aan te sluiten. Toen het leger arriveerde, boden zij hun anarchistische bevrijders dan ook geen hulp, waardoor er voor de laatsten weinig anders opzat om zich uiteindelijk, opgejaagd en halfdood van de kou, zonder verzet gevangen te laten nemen. (Marshall, 1992: 347) Hoewel de actie niet slaagde, had zij toch het gewenste propagandistische effect en gaf zij een stimulans aan de populariteit van de propaganda van de daad in anarchistische kringen. Het onvermijdelijke gevolg van die populariteit was dat er, vanuit uiteenlopende ideologische en strategische overwegingen, nieuwe elementen aan het begrip werden toegevoegd – zoals massademonstraties en terroristische acties – waarbij het echter minder ging om een *verruiming* dan om een *verschuiving* van betekenis, een verschuiving die ook grote consequenties zou hebben voor de wijze waarop ‘het anarchisme’ in het vervolg zou worden gedefinieerd. Het was de uitvinding van het dynamiet in 1867 die de meest spectaculaire uitingen van de propaganda van de daad mogelijk maakte. Die uitvinding markeerde volgens de Amerikaanse anarchist Albert Parsons het begin van een

nieuw tijdperk in de geschiedenis, net zoals in de vijftiende eeuw de uitvinding van het buskruit dat had gedaan.¹² Het buskruit, zo redeneerde hij, had een eind gemaakt aan de heerschappij van de dragers van een harnas.

Zo is ook het dynamiet de bevrijder van de mens geworden van de heerschappij van zijn medemensen. (...) Het is democratisch en maakt iedereen gelijk. (...) Het is een vredestichter en de beste en laatste vriend van de mens. (In Karasek (Hrsg.) 1975: 73-74)

Overigens bleven ook traditionelere wapens als het pistool en de dolk bij aanslagen in gebruik, vooral wanneer het beoogde slachtoffer een specifieke gezagsdrager was, zoals president Carnot van Frankrijk (1894), premier Canovas van Spanje (1897), keizerin Elisabeth van Oostenrijk (1898), koning Umberto van Italië (1900), president McKinley van de Verenigde Staten (1901) of – vooral in Rusland – een gehate hoge ambtenaar, politiechef of legerofficier. De nieuwe communicatiemiddelen (telegraaf, kranten en geïllustreerde tijdschriften die zich op een massapubliek richtten) droegen er sterk aan bij om de propaganda van de daad de beoogde psychologische effecten te geven, zowel aan de kant van het publiek als van de staat.

De ‘ouderwetse’ aanslag met pistool of dolk op één specifieke hoge functionaris was er op gericht het systeem in het hart treffen om het op die manier aan het wankelen te brengen. Maar het was duidelijk dat deze strategie niet werkte. Vermoorde gezagsdragers werden onveranderlijk opgevolgd door nieuwe gezagsdragers en het systeem stortte niet in, in tegendeel. Sterkere middelen, zo dacht men, waren nodig om het systeem aan het wankelen te krijgen. Daarbij verviel het ‘ouderwetse’ onderscheid tussen schulddigen (de steunpilaren van het systeem) en onschuldigen (de slachtoffers van het systeem). “*Il n’y a pas d’innocents*”, verklaarde Émile Henry, die in 1894 een bom gooide in het drukke Parijse café Terminus, hoewel hij – evenals Auguste Vaillant die een bom had gegooid in de *Chambre des Députés* en de anarchisten die twee bommen in het *Teatro Liceo* in Barcelona hadden doen onplofften – er wel voor zorgde dat zijn slachtoffers vooral onder de bourgeoisie vielen en niet onder ‘het volk’. Ondanks die voorzorg was het uiteindelijke effect van dergelijke acties toch dat wat als propaganda van de daad bedoeld was eerder als antipropaganda ging werken. Door dit type acties, uitgevoerd door een betrekkelijk klein aantal individuen die opereerden aan de periferie van het anarchisme, werd deze stroming in de publieke opinie geïdentificeerd met terrorisme. President Theodore Roosevelt sprak uit naam van velen toen hij, na de moord op zijn voorganger William McKinley in september 1901 – precies honderd jaar voor 9/11 – het anarchisme “*a crime against all human race*” noemde, opriep tot een internationaal verdrag waarin het anarchisme overal ter wereld tot een misdaad werd gemaakt (Jensen, 2001: 19, 16) en voorstelde om alle ‘allochtone’ anarchisten naar hun land van herkomst terug te sturen, hoewel velen van hen geen enkele misdaad hadden begaan en tegen dit soort acties waren.¹³ Door de gewelddadige richting waarin de propaganda van de daad zich had ontwikkeld, vervreemde het anarchisme zich van zijn achterban en bereikte uiteindelijk het tegendeel van wat het had beoogd. Uit de confron-

¹² Albert Parsons is één van de ten onrechte van de bomaanslag op de Haymarket in Chicago (1886) verdachte anarchisten, die, hoewel onschuldig, na een schertsproces tot de strop werden veroordeeld.

¹³ Roosevelt's voorstel werd niet uitgevoerd, maar in 1919 liet president Wilson veel ‘allochtone’ anarchisten alsnog oppakken en naar de Sovjet Unie sturen. (Rapoport, 2001: 419)

tatie met het terrorisme kwam de uitgedaagde staat versterkt tevoorschijn, met beter georganiseerde politie- en veiligheidsdiensten en met bredere bevoegdheden. Ook werd duidelijk dat een steeds groter wordend deel van ‘het uitgebuite volk’ er voor koos om veranderingen *binnen* het bestaande politieke systeem door te voeren en dat het systeem zich door hun acties ook inderdaad, zij het zeer geleidelijk, hervormen liet. Aan de anarchistisch terroristische golf kwam een abrupt einde toen, na de moordaanslag in Serajewo, tienduizenden jonge mannen die het terrorisme hadden afgewezen bereid bleken zich in naam van ‘de oude leugen’ in de door hun staten gesanctioneerde nieuwe geweldsgolf te storten die wij Eerste Wereldoorlog noemen. *Dulce et decorum est pro patria mori*.¹⁴

3. De antikoloniale golf (1918 – jaren zestig)

Niet op vernietiging van de staat maar, integendeel, juist op de vorming van nieuwe, onafhankelijke staten waren terroristische acties na de Eerste Wereldoorlog – en in versterkte mate na de Tweede Wereldoorlog – gericht. Kernbegrip was hier ‘zelfbeschikking’, een concept dat, naar voren gebracht door de Amerikaanse president Wilson, een belangrijke rol zou spelen bij de herindeling van Europa bij de Vrede van Versailles. Het principe bracht echter ontwikkelingen op gang die in de toekomst tot grote problemen zouden leiden, zowel voor de nieuw ingerichte staten als voor de overwinnaars die deze staten hadden gecreëerd. In de eerste plaats omdat het principe het recht op zelfbeschikking vastlegde *voor elk volk*, maar volstrekt in het midden liet wat nu een verzameling mensen tot een volk maakt. In de tweede plaats omdat het principe de bijl legde aan de wortel van de koloniale imperia van de overwinnaars zelf.

De organisatie die in de jaren onmiddellijk na 1918 de toon zou zetten voor de antikoloniale terroristische golf was de IRA, die met de instelling van de Ierse Vrijstaat in 1921 althans een gedeeltelijk succes zou boeken.¹⁵ Maar door de specifieke ontwikkelingen in het Interbellum zou de term terrorisme in de jaren 1920 – 30 toch vooral geïdentificeerd worden met de methodes waarvan fascist en nazi’s zich bedienden om zich van de staatsmacht meester te maken en de term terreur met de instrumenten waarvan zij – evenals overigens Stalin in de Sovjet Unie – zich bedienden toen zij die macht eenmaal hadden.

In 1934 leidde een moordaanslag op koning Alexander I van Joegoslavië, die op staatsbezoek in Frankrijk was – waarbij ook de Franse minister Barthou omkwam – er toe dat de Volkenbond het probleem van het internationale terrorisme voor het eerst op de agenda plaatste. De maatregelen die uiteindelijk in 1937 aan de leden werden voorgesteld om het terrorisme te bestrijden, werden echter nooit uitgevoerd. Het terrorismeprobleem kreeg in deze jaren te weinig reliëf tegen de achtergrond van een internationale politieke situatie waarvan dreiging, angst en geweld vaste bestanddelen waren geworden. (Guelke, 1998: 3) Dat neemt niet weg dat in dezelfde periode waarin de Volken-

¹⁴ Verwijzing naar het gedicht van Wilfred Owen “Dulce et Decorum”. Vertaling: Het is schitterend en een grote eer om voor het vaderland te sterven.

¹⁵ Gedeeltelijk, omdat de Ierse Vrijstaat een dominion bleef van Groot-Brittannië en Noord-Ierland er geen deel van ging uitmaken. Binnen de IRA vond een splitsing plaats tussen voor- en tegenstanders van de regeling en dit leidde tot een burgeroorlog (1922-23) die door de voorstanders werd gewonnen.

bond maatregelen tegen het terrorisme voorstelde, in het Palestijnse mandaatgebied de wederzijdse terroristische aanslagen tussen Arabieren en Joden een aanvang namen als wapen in een conflict dat tot op de dag van vandaag niet is opgelost. Irgun, de Joodse terroristische organisatie, begon vanaf juni 1939 ook aanslagen te plegen op de Britse mandatarissen. De wapenstilstand die de beweging bij het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog afkondigde¹⁶ werd op 1 februari 1944 verbroken, toen Irgun, onder leiding van de uit een Siberisch strafkamp bevrijde Menachem Begin, het onmiddellijke vertrek van de Britten eiste en de aanslagen tegen hen hervatte. De Joodse terroristische acties tegen de Britten zouden – evenals de acties van de IRA ruim twee decennia eerder – gedeeltelijk succesvol blijken toen op 14 mei 1948 de staat Israël tot stand kwam, die althans een deel van het voormalige mandaatgebied Palestina omvatte. De nieuwe staat zou onmiddellijk het geweldsmonopolie aan zich trekken door leden van Irgun en Lehi in het nieuwe Israelische leger op te nemen en aan het eigenmachtig optreden van deze bewegingen kort na de onafhankelijkheid – die bij voorbeeld tot uitdrukking kwam in de aanslag van Lehi op UN gezant graaf Bernadotte – met militair geweld een eind te maken.

Na de Tweede Wereldoorlog verplaatste het door de IRA ingezette antikoloniale terrorisme zich van Europa naar Europa's koloniën in het Midden-Oosten, Afrika en Azië. In al deze gebieden verzetten nationalistische bewegingen zich tegen de pogingen van de koloniale machten om de vooroorlogse verhoudingen na de oorlog te continueren. Het feit dat de Japanners er in waren geslaagd de zwakte van de Engelse, Franse en Nederlandse koloniale macht aan te tonen, had aan de mythe van de Europese onoverwinnelijkheid een einde gemaakt. Terroristische en guerilla acties speelden in deze antikoloniale strijd beide een rol en vulden elkaar vaak aan.¹⁷ Zo kregen de Fransen in Indochina gewoonlijk te maken met guerilla aanvallen, terwijl zij in Algerije geconfronteerd werden met zowel guerilla acties als met terrorisme. In Kenia voerde de Mau Mau vooral terroristische acties uit, zo ook de EOKA op Cyprus. Een verschil met de acties tijdens de eerste golf is dat men inmiddels had ingezien dat moord op politici vaak contraproductief uitpakte en dat het lonender was om zich te concentreren op de ogen en oren van de staat die men bestreed: de politie. Dit dwong de aldus uitgedaagde staat zich te verweren, onder andere door legereenheden politiebevoegden te geven. (Rapport, 2001: 421) De escalatie van geweld die daarvan het onvermijdelijke gevolg was, vergrootte juist vaak de steun van de bevolking voor de terroristische groepen.

In tegenstelling tot terroristische acties uit de eerste golf hadden dergelijke acties tijdens de tweede golf vaak wel, zij het beperkt, succes. Dit had soms een breuk tot gevolg tussen pragmatici die zich neerlegden bij datgene wat er bereikt was – een Ierse Vrijstaat zonder Noord-Ierland; een onafhankelijk Cyprus, maar geen vereniging met Griekenland; een deling van het Palestijnse mandaatgebied – en radicalen die de strijd wens-ten voort te zetten. Het probleem waarvoor terroristische organisaties die hadden bijgedragen aan de onafhankelijkheid van hun land de nieuwe machthebbers stelden was op

¹⁶ Een groep onder leiding van Avraham Stern splitste zich van de Irgun af omdat men het met deze wapenstilstand niet eens was en ging tijdens de oorlog door met terreuraanslagen op de Britten, in wie zij de voornaamste vijand zag. De groep staat bekend als Lehi en wordt ook wel aangeduid als Stern Gang.

¹⁷ Evenals terrorisme is guerrilla een vorm van asymmetrische oorlogvoering. Het verschil is dat guerrillastrijders, in tegenstelling tot terroristen, gewoonlijk een uniform dragen en openlijk wapens dragen. Guerrillastrijders opereren gewoonlijk ook in grotere groepen dan terroristen, die zelfs geheel zelfstandig tewerk kunnen gaan.

welke wijze deze organisaties onder het geweldsmonopolie van de nieuwe staat konden worden gebracht. Ook daar waar zo'n organisatie zich van de staatsmacht meester maakte – zoals in Algerije het FLN – stond men voor de opgave om over te schakelen van een situatie waarin men via terroristische aanslagen de *hearts and minds* van de bevolking probeerde te winnen naar een situatie waarin men dat via vreedzame politieke middelen moest doen. Na de Algerijnse onafhankelijkheid in 1962 vormde het FLN zich om tot een politieke partij, die tot 1989 de enige toegestane partij zou blijven. Maar er in slagen de *hearts and minds* van een groot deel van de Algerijnse Islamitische bevolking te winnen zou het FLN niet, zoals bleek na het afblazen van de eerste nationale meerpartijenverkiezingen in 1991, toen terroristische en contra-terroristische acties tienduizenden slachtoffers zouden eisen in de periode die bekend staat als de Algerijnse Burgeroorlog.

4. De bipolaire golf

Na de Tweede Wereldoorlog ontstond een bipolair internationaal krachtenveld dat zo sterk was dat het voor non-statelijke groepen met strikt lokale belangen vrijwel onmogelijk was daarbuiten te blijven. In dat bipolaire krachtenveld veranderde ook het terrorisme van karakter omdat lokale acties onvermijdelijk een internationale betekenis kregen. Er laten zich in deze golf twee kleinere golfbewegingen ontdekken, waarvan de eerste samenvalt met ontwikkelingen in de Vietnamoorlog en de tweede met ontwikkelingen die plaatsvonden na beëindiging van die oorlog en het eind van de Koude Oorlog in 1991.

4.1. De eerste golfbeweging (*ultralinks terrorisme*)

In Europa en Noord-Amerika leidde de escalatie van de oorlog in Vietnam tot steeds luidere protesten, vooral onder jongeren, protesten die samenvloeiden met groeiende kritiek op het bestaande kapitalistische systeem waarvan de VS als symbool werd gezien. Uit dat radicale jongerenprotest kwamen vanaf eind jaren zestig in de Verenigde Staten zelf (the Weathermen), Duitsland (RAF), Italië (Brigate Rosse), Frankrijk (Action Directe) en Japan (het Japanse Rode Leger) 'stadsguerrillagroepen' voort die zich, als 'revolutionaire voorhoede van de massa's in de Derde Wereld', in oorlog achtten met 'het imperialisme van de USA' en met de kapitalistisch-industriële staten van het Westen. In hun acties grepen zij terug op het model van de anarchistische propaganda van de daad, waarvan zij eenzelfde heilzame effect verwachtten als destijds Kropotkin en Most; geweld moest de maatschappij zuiveren en de massa's uit hun consumentenverdoving wakker schudden.

Op 22 mei 1967 onstond er brand in het Brusselse warenhuis *A l'Innovation*, ten gevolge waarvan 322 mensen om het leven kwamen. Deze gebeurtenis inspireerde de leden van *Kommune I*, waartoe ook Andreas Baader – één van de kernleden van de RAF – behoorde, tot het volgende commentaar:

Ein brennendes Kaufhaus met brennenden Menschen vermittelt zum erstenmal in einer europäischen Grossstadt jenes knisternde Vietnamgefühl (dabeizusein)

und mitzubrennen), das wir in Berlin bislang noch missen mussten. (Aust, 1986: 43)

Daarop volgde de waarschuwing:

Wenn es irgendwo brennt in der nächsten Zeit, wenn irgendwo eine Kaserne in die Luft geht, wenn irgendwo einem Stadion die Tribüne einstürzt, seid bitte nicht überrascht. Genauso wenig wie bei der Bombardierung des Stadtzentrums von Hanoi. (Aust, 1986: 43)

Na een bomaanslag die de RAF op het hoofdkwartier van het Vijfde Amerikaanse Legerkorps in Frankfurt op 11 mei 1972 uitvoerde, werd de verklaring uitgegeven:

Für die Ausrottungsstrategen von Vietnam sollen Westdeutschland und West-Berlin kein sicheres Hinterland mehr sein. Sie müssen wissen, dass ihre Verbrechen am vietnamesischen Volk ihnen neue, erbitterte Feinde geschaffen haben, dass es für sie keinen Platz mehr geben wird in der Welt, an dem sie von den Angriffen (...) revolutionärer Guerilla-Einheiten sicher sein können. (Geciteerd in Bakker Schut, 1986: 33)

Daarmee verwees de verklaring naar een nieuwe trend in het internationale terrorisme: samenwerking tussen uiteenlopende groepen, overal ter wereld, voor wat betreft operationele steun, trainingsfaciliteiten, *safe houses* en fondsenwerving. (Sterling, 1981: 10, 26) Met name de bij de PLO aangesloten Palestijnse organisaties speelden een belangrijke rol bij de training van zo'n veertig terroristische groepen die alle kleuren van het ideologische spectrum vertegenwoordigden (van IRA tot RAF), vaak tegen betaling van een bedrag tussen de \$5.000 en \$10.000 voor een zesweeks trainingsprogramma. (Hoffman, 1998: 84) Voor dat doel kon gebruik worden gemaakt van trainingskampen in Libanon, totdat het Israelische leger dat land in 1982 binnenviel, de trainingskampen vernietigde en de PLO moest uitwijken naar Tunesië. De meest spectaculaire actie die uit deze internationale samenwerking voortkwam was 'Operatie Deir Yassin'¹⁸, waarbij op 30 mei 1972 drie leden van het Japanse Rode Leger, gewapend met machinegeweren en handgranaten, namens het PFLP¹⁹ een aanval uitvoerden op Lod Airport in Tel Aviv. Het was het PFLP zelf dat in 1968 met de kaping van een El Al lijnvlucht Rome - Tel Aviv de golf van luchtpiraterij had ingezet die vliegtuigen tot kwetsbare symbolen maakte van staten die als tegenstanders in een conventioneel conflict te sterk zouden zijn. (Sterling, 1981: 135-137; Hoffman, 1998: 67-68)²⁰ Wilden deze aanvallen op symbolen effectief zijn, dan was een mondiaal *multiplier effect* noodzakelijk waarvoor de massamedia garant stonden. Het waren in de zeventiger jaren van de twintigste eeuw vooral Palestijnse groepen die terroristen overal ter wereld leerden "to choreograph

¹⁸ Genoemd naar de slachting die leden van de Joodse terroristische organisaties Irgun en Lehi aanrichtten onder de bevolking van het Palestijnse dorp Deir Yassin van 9-11 april 1948. Bij Operatie Deir Yassin kwamen 26 mensen om en doodde één van de aanvallers zichzelf met een handgranaat. (Volgens sommigen ligt hier de inspiratiebron voor de latere Palestijnse zelfmoordaanslagen.)

¹⁹ PFLP: Popular Front for the Liberation of Palestine; een marxistisch-leninistische Palestijnse beweging die vooral bekend is geworden door vliegtuigkapingen in de jaren zeventig van de 20e eeuw. Het PFLP ontstond onder leiding van George Habash in 1967, na de Zesdaagse Oorlog, uit diverse andere radicale Palestijnse groeperingen.

²⁰ Tot die tijd waren vliegtuigkapingen, door bij voorbeeld Cubanen, voornamelijk ongebruikelijke wijzen om luchtvervoer te regelen.

their violence for an audience far beyond the immediate geographical loci of their respective struggles".²¹ München 1972 (een begrip dat evenmin toelichting behoeft als 9/11), de gijzeling van zeventig personen tijdens de conferentie van OPEC ministers in Wenen onder leiding van huurling-terrorist 'Carlos de Jackhals' (1975), de kaping van een Air France Airbus die leidde tot de Israelische Operatie Entebbe (1976), de kaping van de Achille Lauro (1985), de lijst van spectaculaire acties uit de jaren zeventig en tachtig kan naar believen worden uitgebreid. Nodig is dat echter niet, omdat het hier niet om volledigheid gaat maar om het karakteriseren van een golfbeweging.

4.2. *Terrorisme als war by proxy*

Naast dit op de anarchistische propaganda van de daad uit de eerste golf geïnspireerde terrorisme bleven ook het antikolonialistische, nationalistische, etnische en separatistische terrorisme bestaan; vormen die kenmerkend waren voor de tweede golf. In de bipolaire Koude Oorlogssituatie werden dit soort bewegingen echter vrijwel onvermijdelijk in de sfeer van één van beide polen getrokken.

In 1964 besloot het Sovjet Politbureau om de uitgaven voor het steunen van revolutionaire en bevrijdingsbewegingen in de gehele wereld met duizend procent te verhogen. Boris Ponomarev, toenmalig hoofd van de Internationale Afdeling van het Centrale Comité van de Communistische Partij verklaarde dat het de internationale taak van de Sovjet Unie was om alle "*revolutionaire, democratische bewegingen van de moderne tijd*" te ondersteunen.

In de praktijk betekende dit dat dergelijke bewegingen konden rekenen op militaire en politieke trainingsfaciliteiten in de Sovjet Unie en zijn satellietstaten, op wapens, geld en strategische adviezen. Ook beschikte men in Moskou in de Patrice Lumumba Universiteit over een academische instelling waar niet alleen de toekomstige politieke elite van bevriende staten uit de Derde Wereld geschoold werden in de communistische ideologie, maar waar ook door duizenden revolutionairen "*guerilla- en andere revolutionaire tactieken*" werden bestudeerd. (Bloom, 2005: 121)²²

De VS, die tot 1975 in Zuidoost Azië niet in staat was gebleken om met officieel gesanctioneerd militair geweld een antwoord te geven op dergelijke tactieken, schakelde na vertrek uit Vietnam over op *low intensity conflict* en *war by proxy*. Dat wil zeggen dat zij zich, evenals de Sovjet Unie, ging richten op het steunen van 'revolutionaire' groeperingen, *in casu* groeperingen die zich met alle middelen richtten op het ondermijnen van regeringen die door de Verenigde Staten werden opgevat als pro-communistisch. In Afrika, waar na de val van het laatste Europese koloniale imperium, Angola, Mozambique en Portugees Guinea 'vrijkwamen' (1975), betekende dit dat de VS een houding aannam van "benign and permissive tolerance" ten opzichte van het apart-

²¹ Formulering ontleend aan Hoffman (1988: 65), die hem overigens zelf in een ander verband gebruikt.

²² Bloom spreekt zelfs van "a virtual terrorist academy", overigens zonder deze kwalificatie te onderbouwen. De universiteit, opgericht in het begin van de zestiger jaren, werd genoemd naar Patrice Lumumba, de eerste premier van Congo na de onafhankelijkheid, juni 1960. Lumumba kreeg onmiddellijk te maken met de door België gesteunde afscheiding van de delfstofrijke provincie Katanga. Toen hij de Sovjet Unie om hulp vroeg, werd hij afgezet en gearresteerd. Uiteindelijk werd hij door of met medewerking van Belgische soldaten in Katanga vermoord.

heidsregime in Zuid-Afrika, met wie een verhouding van ‘constructive engagement’ werd aangegaan. (Mamdani, 2004: 118) Via Zuid-Afrika werd steun verleend aan Renamo in Mozambique en Unita in Angola – twee groeperingen die zich vooral met terroristische aanslagen op burgerdoelen bezighielden. De VS zou deze nieuwe strategie intensiveren in Centraal-Amerika toen zij, in het kader van de door Reagan ingezette *roll back* politiek²³, de *Contras* steunde, zowel in hun terroristische acties tegen het Sandinistische regime in Nicaragua, als in de handel in cocaïne waarmee die operaties werden gefinancierd. (Mamdani, 2004: 100-118) Maar pas in de eindfase van de Koude Oorlog, zegt Mahmood Mamdani, “*the United States came to see the embrace of terror as the means to an international public good*”: de val van de Sovjet Unie. (Mamdani, 2004: 118) In een interview gepubliceerd in *Le Nouvel Observateur* (januari 1998), onthulde Zbigniew Brzezinski, *national security advisor* van president Jimmy Carter dat, in tegenstelling tot wat men tot dan toe had aangenomen, de Amerikaanse steun aan de Afghaanse *Mujahedin* begonnen was ruim vijf maanden vóór de Russen Afghanistan binnenvielen, om op die manier *the evil empire* in een Vietnam-achtige val te lokken. (Kolko, 2002) Brzezinski:

The day that the Soviets officially crossed the border, I wrote to President Carter, in substance: We now have the opportunity of giving to the USSR its Vietnam War. Indeed, for almost 10 years, Moscow had to carry on a war unsupportable by the government, a conflict that brought about the demoralization and finally the break-up of the Soviet empire. (In : Le Nouvel Observateur, Jan. 15-21, 1998, 76)

Maar niet alleen de Sovjets zouden in de Afghaanse val lopen. Ook de Amerikanen, die deze val hadden opgezet, zouden er uiteindelijk zelf in terecht komen. Vanaf het aller-eerste begin werd de Amerikaanse steun aan de groepen die het pro-Sovjet regime in Afghanistan bestreden in het teken geplaatst van een gewapende *Jihad* tegen *the evil empire*, waarvoor radicale Moslims uit alle delen van de wereld werden aangeworven. (Mamdani, 2004: 126-130) Het was de door de VS gefaciliteerde Afghaanse *Jihad* die deze radicale Moslims samenbracht en ze een coherent doel gaf binnen het bipolaire krachtenveld van de Koude Oorlog. Dat doel beoogde een Islamitische infrastructuur te creëren die de Koude Oorlog door middel van de strijd in Afghanistan tot een voor de Amerikanen goed einde zou helpen brengen. Die infrastructuur kwam tot stand en de Koude Oorlog kwam tot een einde. Maar – o dialectiek! – de gewelddadige infrastructuren die door beide partijen tijdens de Koude Oorlog waren opgeroepen, zouden op onvoorziene en onbedoelde manier in een nieuw, caleidoscopisch, mondiaal krachtenveld na die oorlog de wereld blijven verdelen.

²³ De *roll back* politiek was er, in tegenstelling tot Trumans *containment* politiek, niet op gericht de invloed van het communisme in te dammen, maar om dit actief terug te dringen. *War by proxy* en *low intensity conflict* waren cruciale bestanddelen van deze onder president Reagan ingezette politiek.

5. De mondiale golf

Omdat in de overige artikelen van dit nummer de huidige vormen van terrorisme al uitgebreid ter sprake komen en ook omdat voor een historisch overzicht daarvan de noodzakelijke tijdsafstand ontbreekt, zal ik mij in deze paragraaf beperken tot het plaatsen van wat historisch-kritische kanttekeningen bij enkele al te gemakkelijke assumpties die het publieke debat lijken te beheersen.

Als we de Westerse massamedia mogen geloven, bepalen twee samenhangende elementen het karakter van de meest recente terroristische golf: Islamitisch fundamentalisme en zelfmoordaanslagen. Op die basis karakteriseerde David Rapoport in zijn artikel “The Four Waves of Rebel Terror and September 11” deze golf dan ook als religieuze golf. (2001) Is dat terecht? Zeker, het is onmiskenbaar dat er na het verdwijnen van de bipolaire wereld van de Koude Oorlog een toename is geweest van het aantal terroristische aanslagen dat met fundamentalistisch religieuze argumenten werd verantwoord.²⁴ Voor de goede orde: het gaat hierbij lang niet altijd over *Islamitisch* fundamentalisme. In de VS pleegden Christenfundamentalisten bomaanslagen op abortusklinieken en moordaanslagen op medewerkers daarvan. (Zie Baird-Windle & Bader, 2001)²⁵ In Israël doodde de Joods fundamentalistische arts Baruch Goldstein negenentwintig Arabieren bij het Graf van de Patriarchen in Hebron en vermoordde Yigal Amir premier Rabin. Beiden gaven religieuze redenen voor hun daad. In India pleegden Sikhs een moordaanslag op premier Indira Gandhi voor wat men de ontheiliging noemde van de Gouden Tempel in Amritsar door het Indiase leger. Toch is het feit dat terroristen hun acties in een religieus idioom motiveren nog geen reden om te spreken van religieus of fundamentalistisch terrorisme. De term ‘religieus fundamentalistisch terrorisme’ is méér dan alleen een beschrijving; de term impliceert ook een verklaring waarin een verband wordt gesuggereerd tussen fundamentalisme en terrorisme. Maar welk verband? Bij fundamentalisme gaat het om een correcte interpretatie van (religieuze) teksten; bij terrorisme gaat het om het bereiken van een politiek doel. Welke relatie bestaat er tussen een correcte tekstlezing en terroristische acties? Op die vraag bestaat bij mijn weten geen antwoord; wel bestaan er op dit gebied allerlei vooroordelen. In het geval van de veronderstelde relatie tussen Islamitisch fundamentalisme en terrorisme stammen die vooroordelen uit de door Edward Said en anderen beschreven oriëntalistische traditie. (Said, 1978; Hentsch, 1992) Binnen die traditie wordt het gedrag van niet-Westerlingen verklaard vanuit hun – statisch opgevatte – cultuur, in tegenstelling tot het gedrag van Westerlingen dat primair verklaard wordt als uitkomst van individuele beslissingen. Wanneer Christenfundamentalisten overgaan tot terroristische acties beschouwen wij hun gedrag als pathologisch. Wanneer Moslimfundamentalisten hetzelfde doen dan zoeken wij in hun cultuur naar een verband tussen tekstinterpretatie en

²⁴ Volgens Hoffman (1998: 90-91) waren er in 1980 64 internationale terroristische groepen waarvan er slechts 2 religieus gemotiveerd waren. In 1995 waren er 56 internationale groepen waarvan er 26 religieus gemotiveerd waren. Dat aantal daalde daarna weer, maar het effect van religieus gemotiveerd terrorisme is doorgaans veel groter dan aanslagen van seculiere groepen, vanwege het relatief hogere aantal slachtoffers dat men vanuit religieuze motieven bereid is te maken.

²⁵ Van Timothy McVeigh, die met zijn bomaanslag op een federaal overheidsgebouw in Oklahoma de bloedigste aanslag op Amerikaanse bodem pleegde vóór 9/11, wordt beweerd dat hij banden onderhield met de extreem rechtse *American Christian Patriot Movement*. McVeigh zelf heeft altijd volgehouden geheel op eigen initiatief te hebben gehandeld.

terrorisme. (Mamdani, 2004: 17-62) Echter, terrorisme kan in beide gevallen het best worden begrepen in termen van zijn strategische functie. (Crenshaw, 1981) Terrorisme is het “*coercive instrument of choice*” (Pape, 2003: 3) van groepen die voor de door hen gewenste oplossing van sociale en/of politieke problemen geen toegang hebben tot de officieel gesanctioneerde politieke kanalen of die deze kanalen niet als legitiem erkennen. “*Terrorism*”, zeggen Alan Krueger en Jitka Maleckova dan ook terecht, “*is more accurately viewed as a response to political conditions and long standing feelings (either perceived or real) of indignity and frustration*”. (2003: 119) Dat geldt onverkort ook voor de meest spraakmakende vorm van terrorisme: de zelfmoordaanslag. Robert Pape, die alle zelfmoordacties uit de periode 1980-2003 heeft onderzocht, kwam tot de conclusie dat, in tegenstelling tot wat in de Westerse berichtgeving vaak wordt gesuggereerd, zelfmoordaanslagen niet verbonden zijn met een bepaalde godsdienst of nationaliteit. Verreweg het grootste aantal zelfmoordacties werd uitgevoerd door de *Tamil Tigers*, een marxistisch georiënteerde groep die op Sri Lanka vecht voor een onafhankelijke Tamilstaat. Alleen al deze groep – die ook het beruchte zelfmoordvest uitvond – is verantwoordelijk voor 75 van de 186 zelfmoordaanslagen die plaatsvonden in de periode 1980-2003. (Pape, 2003; Sprinzak, 2000) Ook de Koerdische PKK voerde zelfmoordacties uit, evenals Tsjetsjeense en Kashmiri separatisten. Pape kwam tot de conclusie dat in meer dan 95% van de gevallen het centrale doel was om een democratische staat ertoe te bewegen zich terug te trekken uit een gebied dat de plegers van de aanslagen als hun thuisland zagen en dat dergelijke acties werden nagevolgd omdat zij in de ogen van de leiders van de bewegingen – althans gedeeltelijk – succesvol waren. (Pape, 2003: 9) De eerste zelfmoordacties die Hezbollah in 1983 in Libanon uitvoerde tegen de Amerikaanse en Franse troepen leidden inderdaad tot het vertrek van de Amerikanen en Fransen in datzelfde jaar. Zelfmoordacties leidden in 1985 tot het vertrek van de Israelische troepen uit een deel van Libanon en in 1994 en 1995 tot een versnelde terugtrekking van Israelische troepen uit de Gazastrook en de *Westbank*.²⁶ De acties van de *Tamil Tigers* leidden uiteindelijk (nog) niet tot een onafhankelijke Tamilstaat, maar (voorlopig) wel tot een mate van autonomie van de Tamils binnen het Sri Lankaanse staatsverband. Ook daar waar zelfmoordacties niet het gewenste territoriale doel hadden, konden zij door de bewegingen die ze als politiek middel inzetten toch als succesvol worden beschouwd wanneer zij leidden tot grotere steun onder de bevolking, tot een sterkere positie ten opzichte van rivaliserende groepen, tot grotere steun van buitenlandse financiers, tot frustratie van een onderhandelingsproces dat men ongewenst vond of tot concessies die men niet op andere wijze had kunnen loskrijgen. (Bloom, 2005: 96)²⁷ *Rational Fanatics* noemt Ehud Sprinzak de leiders van organisaties die zelfmoordacties als strategie hanteren dan ook. Zij zorgen er zelf wel voor om buiten schot te blijven, zegt hij, “*but opt for suicide terrorism as a result of cold reasoning*”. De plegers van de aanslagen die deze leiders uitdenken zijn volgens hem dan ook “*nothing more than the*

²⁶ Pape (2003: 10-13) wijst er op dat deze terugtrekking al overeengekomen was bij de Osloaccorden. Israel kwam deze verplichtingen echter onveranderlijk te laat na. Hamasleiders waren ervan overtuigd dat Israels daadwerkelijke en versnelde terugtrekking in dit geval wel degelijk aan de 9 zelfmoordaanslagen te danken was die Hamas in de jaren 1994-95 pleegde, waarbij 80 doden vielen.

²⁷ Krueger en Maleckova (2002: 14) halen een opiniepeiling aan die in 2001 onder de Palestijnse bevolking van de Gazastrook en de *Westbank* werd gehouden. Een meerderheid van de ondervraagden was van mening dat de zelfmoordaanvallen op Israelische doelen “*helped achieve Palestinian rights in a way that negotiations could not have*”.

instruments of terrorist leaders who expect their organization to gain tangible benefits from this shocking tactic". (Sprinzak, 2000: 3, 5) Religieuze overtuigingen kunnen een rol spelen bij diegenen die zich voor zelfmoordacties laten recrutereren, maar ook patriotisme, haat tegen de vijand, een diepgeworteld gevoel van slachtofferschap alsook de zwart-romantische wens om een uitzonderlijke daad te stellen en door de gemeenschap na zijn dood als held te worden vereerd. (Bloom, 2005: 30) Het punt dat ik hier wil maken is dat, ongeacht de motieven van de individuele uitvoerders, terrorisme in al zijn gedaanten een middel is waarmee de leiding van de organisaties waarvan zij deel uitmaken een *politiek* doel wil bereiken en dat vanuit dat politieke doel moet worden begrepen. Ook de verwoestende aanslag van 9/11 betekende geen Islamitische aanval op 'het Westen' of op 'de moderne beschaving' zoals in die schokkende dagen van meerdere kanten werd beweerd. Susan Sontag constateerde een week na de aanslag dan ook terecht – tegen de stroom in – dat 9/11 een aanval was "die werd uitgevoerd als gevolg van bepaalde Amerikaanse belangen en daden". (Sontag, 2001) Ook de motiveringen die Mallah Omar, leider van de Taliban, en Osama bin Laden voor de aanslag gaven, wezen in die richting. In een bericht aan het Amerikaanse volk verklaarde Omar dat "u ervan doordrongen dient te zijn dat de incidenten en pijn die u hebben getroffen het resultaat zijn van het verkeerde beleid van uw regering". En Osama bin Laden meldde in een interview:

(dat) de huidige VS een dubbele moraal heeft. Ieder die zich tegen hun onrechtvaardigheden verzet, wordt een terrorist genoemd. De VS wil onze landen bezetten, onze grondstoffen plunderen, agenten van hen aanstellen, die over ons moeten regeren (...) en ze wil dat wij daarmee instemmen. (Clemons, 2001)

Woorden die sterk lijken op de teksten van de RAF en vergelijkbare organisaties uit de derde golf.

Het feit dat sedert het einde van de bipolaire wereld in 1991 veel terroristische acties in een Islamitisch-fundamentalistisch jargon worden gemotiveerd, heeft een *politieke* genealogie. Dit feit kan niet los worden gezien van de nauwe banden die er tijdens de Koude Oorlog bestonden tussen de creatie van een Islamitische *Jihad* en Reagans strijd tegen *the evil empire*, van de strijd om de olie in de Golfregio en de oorlog in Irak, van de stationering van een Amerikaanse troepenmacht in Saoedi-Arabië vanaf de eerste Golfoorlog, van de Westerse steun aan Israël en aan onderdrukkende Arabische regimes alsook van het gebrek aan politieke expressiemiddelen in veel Arabische landen. Het feit dat het Arabische ongenoegen zich zo vaak uit in Islamitisch idioom heeft meer te maken met het ontbreken van een infrastructuur om dat ongenoegen ongestraft te vertellen in termen van politieke eisen dan met specifieke eigenschappen van het Islamitisch idioom. Uit een Arabisch land als Jordanië komen, naar het zich laat aanzien, minder terroristen dan uit Afghanistan, Algerije of Saoedi-Arabië. (Pekelharing, 2001: 2) Terrorismen is vanuit dit perspectief de gebarentaal van de politiek stemlozen, die in een voorgaande, bipolaire, periode geleerd hadden in deze taal effectief boodschappen van de ene pool aan de andere over te brengen. In onze caleidoscopische, geglobaliseerde wereld waarin oorlogen voor Westerlingen steeds meer op *computergames* zijn gaan lijken en iedere Westerse *bodybag* er één teveel is omdat er 'bij ons' geen slachtoffers mogen vallen, doet deze gebarentaal bijna archaisch aan. Wij vergeten snel. De stemmen van Andreas Baader, Ulrike Meinhof en al die anderen die zich in de zeventiger en

tachtiger jaren van de vorige eeuw politiek stemloos voelden binnen de kapitalistische democratieën zijn verstomd. Op dit moment is in het westen alle aandacht gericht op ‘Islamitisch-fundamentalistisch terrorisme’ zoals in de drie decennia voor de Eerste wereldoorlog op het ‘anarchistisch terrorisme’. Die eerste anarchismegolf verdween evenals de twee golven die daarop volgden. Het is waarschijnlijk dat ook deze vierde golf na enige tijd zal verdwijnen. Maar het is onwaarschijnlijk dat daarmee *het terrorisme* zal verdwijnen. Ook terroristische bewegingen zijn onderhevig aan *burnout*, ook zij routiniseren, charismatische leiders verdwijnen, politieke omstandigheden veranderen. Maar nieuwe bewegingen zullen blijven opkomen die hun voorbeeld zullen volgen en aan hun eigen doeleinden aanpassen; in die zin vertegenwoordigt het terrorisme ook een leerproces. Het terrorisme van de vierde golf wordt alleen op een oppervlakkig niveau gekenmerkt door het religieuze idioom waarin een spraakmakend deel van de huidige terroristen zich uitdrukt. Het kenmerkt zich veel meer door de toepassing die wordt gemaakt van nieuwe ontwikkelingen op ICT-gebied en van de nieuwe organisatievormen die de globalisering in het post-bipolaire tijdperk met zich meebracht. Al Qaida, zegt Mia Bloom, “*is (...) like an NGO with multiple independent franchises. (...) These franchises are likely to survive the death of its ‘corporate parent’*”. (2005: 187)

Evenals de mondiale drugskartels en virtuele ondernemingen die in de jaren negentig opkwamen, ontstond (Al Qaida) in een tijd waarin financiële deregulering grote hoeveelheden zwevende rijkdom had gecreëerd en de georganiseerde misdaad internationaal was geworden. Al Qaida’s meest opvallende kenmerk – het wereldwijd beramen van een geprivatiseerde vorm van georganiseerd geweld – was in het verleden onmogelijk. (Gray, 2003: 10)

Het gaat hier om méér dan om ‘slechts’ een verandering van organisatie of techniek. De onthoofdingsvideo’s die op het internet circuleren en de aanslagen die op *prime time* plaatsvinden maken ons duidelijk dat de huidige terrorismegolf een nieuwe vorm in het leven heeft geroepen: het wereldwijde terrorismetheater waarvan alle op de media aangesloten aardbewoners *in real time* de toeschouwers zijn. Het terrorisme van de vierde golf speelt zich niet ‘daarginds’ af; het dringt door in de on-beslotenheid van onze huiskamers, keukens, slaapkamers, onze mobiele telefoons, ons bewustzijn. Om Shakespeare te parafraseren, *all the world ‘s a stage and the proscenium arch is our television screen*.²⁸ Het *o my god* van een verbijsterde toeschouwer toen het tweede vliegtuig een Twin Tower ramde was een kreet van ontzetting uit de zaal waarin ook wijzelf aanwezig zijn. Voor het tijdperk van de globalisering geldt het adagium *vluchten kan niet meer*. Niet naar onthoofdingsvideo’s kijken helpt ons niet; wij weten dat ze er zijn. Deze nieuwe theatervorm blijft beschikbaar ook nadat de huidige golf van terrorisme zal zijn weggeëbd. Welke groepen zich van deze middelen zullen gaan bedienen, valt niet te zeggen. Toevallige omstandigheden spelen hierbij waarschijnlijk een grotere rol dan wij met de wijsheid van achteraf vaak geneigd zijn te denken. Waarom grepen de Tsjetsjenen naar het terreurwapen en de Tataren niet? Waarom de Basken wel en de Catalanen niet? Waarom de zigeuners niet of de *dalits* in India? (Laqueur, 2004: 3) De historicus past bescheidenheid. Zijn wijsheid is altijd wijsheid achteraf. Hadden de zigeuners wel naar het terreurwapen gegrepen dan had de historicus ongetwijfeld redenen gevonden

²⁸ “All the world ‘s a stage”; citaat uit Shakespeare, *As you like it*. “And the proscenium arch is our television screen”; citaat uit Burke (2004).

waarom zij dat deden. Waarom sommige groepen de afgelopen anderhalve eeuw het terrorisme als strijdmiddel hebben aangewend, heb ik in dit beknopte overzichtsartikel begrijpelijk proberen te maken. Waarom sommige groepen dat in de volgende eeuwen zullen doen, laat zich niet vooraf bepalen. Alleen achteraf zal dat begrijpelijk lijken. Geschiedenis is niet onvoorstelbaar, zij is wel onvoorspelbaar.

Literatuur

- AUST S. (1986), *Der Baader Meinhof Komplex*, Hoffman und Campe, Hamburg.
- BAKKER SCHUT P.H. (1986), *Stammheim: Der Prozess gegen die Rote Armee Fraktion*, Neuer Malik Verlag, Kiel.
- BAIRD-WINDLE P. & BADER E.J. (2001), *Targets of hatred: Anti-abortion terrorism*, Palgrave, New York.
- BLOOM M. (2005), *Dying to kill: The allure of suicide terror*, Columbia University Press, New York.
- BURKE J. (2004), 'Theatre of terror', *The Observer*, 21 November 2004.
- CAMUS A. (1973), *De mens in opstand*, De Bezige Bij, Amsterdam. (Oorspronkelijk 1951).
- CLEMONS S. (2001), 'Washington is blind voor zelfgekweekte haat tegen Amerika', *NRC-Handelsblad*, 3 oktober 2001.
- CONRAD J. (2003), *De geheim agent*, Bert Bakker, Amsterdam. (oorspronkelijk 1907).
- COOLSAET R. & VOORDE T. Van de (2004), '*Het internationale terrorisme: Een longitudinale statistische analyse*', Universiteit Gent: Vakgroep Politieke Wetenschappen.
- CRENSHAW M. (1981), 'The causes of terrorism', *Comparative Politics*, 13 July 1981.
- EAGLETON T. (2005), *The roots of terror*.
(www.redpepper.org.uk/societ/x-sep05-eagleton.htm)
- HOFFMAN B. (1988), *Inside terrorism*, Columbia University Press, New York.
- GAMBLIN G. (1998), *Terrorism in Russian populism and European anarchism in the 1870s: A comparative analysis?* Research papers in Russian and East European studies. Birmingham: University of Birmingham.
- GRAY J. (2003), *Al-Qaida en de moderne tijd*, Ambo, Amsterdam.
- GUELKE A. (1998), *The age of terrorism and the international political system*, I.B. Taurus, New York.

- HENTSCH T. & REED F.A. (1996), *Imagining the Middle East*, Black Rose Books, Montreal/New York.
- JENSEN R.B. (2001), 'The United States, international policing and the war against anarchist terrorism', *Terrorism and Political Violence*, 13, 1, 15-46.
- KEDWARD R. (1971), *The anarchists: The men who shocked an era*, BCP Unit 75, London.
- KHILNANI S. (1993), 'The politics of terrorism', *Political Quarterly*, 64, 3.
- KOLKO G. (2002), *Another century of war?* New Press, New York.
- KRUEGER A.B. & MALECKOVA J. (2003), 'Education, poverty and terrorism: Is there a causal connection?', *Journal of Economic Perspectives*, 17, 4, 119-144.
- LAQUEUR W. (2004), 'The terrorism to come', *Policy Review*, 124. (www.policyreview.org/aug04/laqueur.html)
- LEWIS B. (1987), *The assassins: A radical sect in islam*, Oxford University Press, New York.
- MAMDANI M. (2004), *Good muslim, bad muslim: America, the Cold War en the roots of terror*, Pantheon Books, New York.
- MARSHALL P. (1991), *Demanding the impossible: A history of anarchism*, Harper-collins, London.
- PAPE R.A. (2003), 'The strategic logic of suicide terrorism', *American Political Science Review*, 97, 3. (www.danieldrezner.com/research/guest/Pape1.pdf)
- PAPE R.A. (2005), 'The logic of suicide terrorism: It's the occupation, not the fundamentalism', *The American Conservative*, 18 July 2005. (www.amconmag.com/2005_07_18/article.html)
- PEKELHARING P. (2001), 'De gebeurtenissen van 11 september: Oorlog, geweld en terrorisme' (www.bezinningscentrum.nl/teksten/lunchbijeenkomsten/pekelharing.htm)
- RAPOPORT D. (1984), 'Fear and trembling: Terrorism in three religious traditions', *American Political Review*, 78, September, 655-677.
- RAPOPORT D. (2001), 'The four waves of rebel terror and September 11', *Current History*, December 2001, 419-425.
- SAID E. (1978), *Orientalism*, Penguin Books, London.
- SONTAG S. (2001), 'Amerika heeft de Islam niet geprovoceerd', *NRC-Handelsblad*, 13 oktober 2001
- SPRINZAK E. (2000), 'Rational fanatics', *Foreign Policy*, 120, September/October 2000, 66-73.
- STERLING C. (1981), *The terror network*, Holt, Reinhart and Winston, New York.

STERN J. (2001), *The ultimate terrorists*, Harvard University Press, Cambridge (Mass.).

TOWNSHEND C. (2002), *Terrorism: A very short introduction*, Oxford University Press, Oxford.